

կացողություն է, ինքնության ճանաչում է, արժանապատվության գիտակցություն է և ստեղծագործություն է: ...Երբ Հայաստանի հողին մեր կյանքը շաղախենք, այն ժամանակ հողը կդադարի հող լինելուց, այլ կդառնա Հայրենիք» [3, էջ 100]:

Հայրենիքը սոսկ աշխարհագրական միջավայր չէ, այլ հոգևոր արժեքներով հարուստ ու սրբազան անկյուն է յուրաքանչյուր հայի համար: Հայրենասիրությունն ամենատղղակի առնչություն ունի պատմության հետ, քանի որ անցյալի դասերը լավագույն ուսուցիչը կարող են լինել սերունդների համար:

Ամեն սերունդ իր պարտքը պետք է կատարի, իր լուսման պետք է ներդնի հայության հավերժակառույց գանձանակի մեջ [4, էջ 106]:

Սա է Վեհափառ Հոր հավատամքը, որին կարելի է հասնել սերունդներին ճշմարիտ ու հայրենասիրական դաստիարակություն տալու շնորհիվ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Գարեգին Ա., Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, Հոգեմտաւոր ճառագայթումներ, Ս. Էջմիածին, 1997:
2. Գարեգին Ա., Հայրենիքը պատկերն է հայության, Գիրք Ա (Քարոզներ), Ս. Էջմիածին, 2000:
3. Գարեգին Ա., Քարոզներ, Գիրք Բ, Հեղինակային հրատարակություն, Երևան, 2018:
4. Գարեգին Ա., կաթողիկոս, «Խորհէ եւ մտիք», Ս. Էջմիածին, 1995:
5. Գարեգին Ա., կաթողիկոս, Հող, մարդ, և գիր, Ս. Էջմիածին (Դ. Տպագրութիւն), 1996:
6. Հարությունյան Ն., Բիշարյան Հ., Հայ մանկավարժ կաթողիկոսները, Երևան, 2012:
7. Դերիկյան Վ., Վեհափառ Հայրապետի գահակալության մեկ տարին, «Էջմիածին» ամսագիր, Ս. Էջմիածին, 1996, Դ:

Получено: 09.10.2023

Received: 09.10.2023

Рассмотрено: 26.10.2023

Reviewed: 26.10.2023

Принято: 30.10.2023

Accepted: 30.10.2023

Journal "Education in the 21st Century", Vol1-10/2/, 2023

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License

37(09) (479.25) <https://orcid.org/0009-0000-1961-1045>

DOI: 10.46991/ai.2023.2.284

ARCHBISHOP MAGHAKIA ORMANYAN PEDAGOGUE

Harutyunyan Tamara

PhD, Associate professor

Yerevan State University, Armenia,

harutyunyan15@rambler.ru

Summary

The article presents the scientific and pedagogical heritage and activities of Archbishop Magakia Ormanyan.

It analyzes the pedagogical ideas of the theorist and practical teacher Magakia Ormanyan, his pedagogical views on the national school and the organization of work in the school.

His heritage and perspectives are highly relevant to the training of teachers and students.

Until now, these problems have not been studied, and we were the first to pay attention to this topic. Studying this problem, we came to the conclusion that his example as an educator is very instructive, and his

legacy is still relevant today. This article is dedicated to the 180th anniversary of the birth of Archbishop Magakia Ormanyan.

To this day, the topic "Maghakia Ormanian pedagogue" has not been studied, His books, which played a role of textbooks at school, have not been examined, and his literary, public heritage, and long-term church activities have not been discussed.

Key words: *pedagogical activity, pedagogical views, school management, teacher, school inspector, method, lecturer, spiritual pastor.*

АРХИЕПИСКОП МАГАКИЯ ОРМАНЯН – ПЕДАГОГ

Арутюнян Тамара

*Кандидат педагогических наук, доцент,
Ереванский государственный университет, Армения,
harutyunyant15@rambler.ru*

Аннотация

В статье представлено научно-педагогическое наследие и деятельность архиепископа Магакия Орманяна.

Нами проанализированы педагогические идеи теоретика и практического педагога Магакия Орманяна, его педагогические взгляды относительно национальной школы и организации работы в школе.

Наследие и взгляды Магакия Орманяна являются очень актуальными как для подготовки учителей, так и учащихся.

До сих пор идеи, взгляды архиепископа и поднятые им вопросы не изучены, и мы первые обратились к изучению его трудов. Мы пришли к выводу, что его пример, как педагога, очень поучителен, и его наследие имеет актуальность до сих пор.

Данная статья посвящена 180-летию со дня рождения архиепископа Магакия Орманяна.

По сей день тема «Малакия Орманский – педагог» не изучена. Его книги, сыгравшие важную роль в деле составления школьных учебников, не исследованы, не раскрыто его литературное, общественное наследие, многолетняя церковная деятельность.

Ключевые слова: *педагогическая деятельность, педагогические взгляды, управление школой, учитель, школьный инспектор, метод, преподаватель, духовный пастырь.*

ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔԵՂԻՄԿՈՂՈՍ ՕՐՄԱՆՅԱՆԸ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺ

Հարությունյան Թամարա

*մանկ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ,
Երևանի պետական համալսարան, Հայաստան,
harutyunyant15@rambler.ru*

Ամփոփում

Հոդվածում ներկայացված են արքեպիսկոպոս Մ. Օրմանյանի գիտամանկավարժական ժառանգությունն ու գործունեությունը: Այստեղ վերլուծված են տեսաբան ու պրակտիկ մանկավարժ Մ. Օրմանյանի մանկավարժական հայացքները, որոնք վերաբերում են ազգային դպրոցին և դրա կազմակերպչական աշխատանքներին: Նրա ժառանգությունն ու հայացքները շատ արդիական են, ինչպես ուսուցիչների պատրաստման, այնպես էլ աշակերտների կրթության գործում:

Մինչև այսօր այս խնդիրները չեն ուսումնասիրվել, և առաջին անգամ է, որ մենք ուշադրություն ենք դարձնում այդ թեմային: Ուսումնասիրելով այս թեման՝ մենք եկել ենք այն եզրակացություն, որ նրա որպես մանկավարժի օրինակը ունի դաստիարակչական մեծ նշանակություն, իսկ ժառանգությունը արժանի է խոր և ամբողջական ուսումնասիրության:

Հոդվածը նվիրվում է արքեպիսկոպոս Մաղաքիա Օրմանյանի ծննդյան 180-ամյակին:

Բանալի բառեր *մանկավարժական գործունեություն, մանկավարժական հայացքներ, դպրոցաշինություն, ուսուցիչ, դպրոցի տեսուչ, մեթոդ, դասախոս, հոգևոր հովիվ:*

Հիմնական նյութի շարադրանքը: Անհատականությունների մասին գրելը մեծ պատիվ է և հսկայական պատասխանատվություն, մարդիկ, որոնք իրենց ազգապահպան,

հայրենանվեր գործունեությամբ և գիտական հարուստ ժառանգությամբ հատուկ տեղ են գրավում հայ հոգևոր ու մշակութային կյանքի անդաստանում:

Նրանք, անմնացորդ նվիրվելով և ծառայելով հայ ժողովրդին, եկեղեցուն, աչքի են ընկնում իրենց թողած հոգևոր արժեքներով հայագիտության, աստվածաբանության և այլ ոլորտներում:

Այդ մեծերի կողքին իր առանձնահատուկ տեղն ունի Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանը, որն իր բոլորանվեր կյանքով ու անձնվեր գործունեությամբ դարձել է իր ժողովրդի, ազգի սրբազան որդիներից մեկը՝ օրինակ դառնալով ոչ միայն իր ժամանակակիցների՝ հոգևորականների, մտավորականների, ազգային գործիչների, այլև աշակերտների համար, որոնք հետագայում սիրո և գորովանքի խոսքեր պիտի ուղղեին նրան՝ վառ պահելով նրա կողմից իրենց մեջ վառած գիտելիքների ջահը, պիտի քայլեն այն ուղիով, որ նրանց համար նախանշել և բացել է իրենց ուսուցիչը՝ Մաղաքիա Օրմանյանը:

Հոգվածի շրջանակում իրականացվող հետազոտության **նպատակն** է բացահայտել Մ. Օրմանյան մարդուն, ուսուցչին, դասախոսին, արժևորել նրա մանկավարժական հայացքներն ու գործունեությունը, տալ գնահատական նրա անցած ուղուն, գիտական գործին և թողած գիտական հարուստ ժառանգությանը:

Նորույթը: Առ այսօր չի ուսումնասիրվել «Մաղաքիա Օրմանյանը մանկավարժ» թեման, քննության չեն առնվել նրա գրքերը, որոնք դասագրքերի դեր են կատարել դպրոցում: Նորովի մոտեցում է պահանջում նաև նրա գրական- հրապարակախոսական ժառանգության և եկեղեցական գործունեության քննությունը: Մա առաջին փորձն է մեր կողմից:

Հիմնախնդրին վերաբերող գրականության վերլուծություն: Ուշադրության արժանի են Մ. Օրմանյանի մասին գրված հոդվածները. հատկապես Հ. Պոգապալյանի «Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանի համառոտ կենսագրությունը» («Էջմիածին» ամսագիր, 1961, թիվ 5), և Հ. Սիրունու «Օրմանյանը և իր ժամանակը» («Էջմիածին» ամսագիր, 1961, թիվ 5-9, 11-12 և 1962, թիվ 1-5) ամսագրային մեծածավալ հոդվածները, այստեղ գիտական պատշաճ մակարդակով և ամենայն բարեխղճությամբ ներկայացված են Մ. Օրմանյանի կյանքի կարևոր դրվագները, մանկավարժական և հասարակական գործունեությունը, որպեսզի գալիք սերունդները ևս խորությամբ ճանաչեն նրան, ուսումնասիրեն նրա թողած գիտական հարուստ ժառանգությունը, տոգորվեն հայրենասիրության վեհ գաղափարներով ու ոգով, բարձր գնահատեն նրա վաստակը և հպարտանան, որ հայ ժողովուրդն այսպիսի գավակ է ունեցել: Նրա գրական կերպարը կերտել է անվանի գրող Գ. Զոհրապար «Գեր. Օրմանյան» «Գրական դեմքեր» շարքում:

Հայաստանի սովետական հանրագիտարանի 12-րդ հատորում զետեղված բավականին համառոտ հոդվածից (երևի ժամանակն էր պահանջում այդպես գրել) տեղեկանում ենք, որ Մաղաքիա (Պողոս) արքեպիսկոպոս Օրմանյանը ծնվել է 1841 թ. փետրվարի 11-ին (23) Կ. Պոլսում՝ կաթոլիկների ընտանիքում [2, 599-600]:

Հոգվածում նշված է, որ նա եղել է «ազգային-պահպանողական ուղղության հասարակական քաղաքական գործիչ, հրապարակախոս, պատմաբան, բանասեր», ինչպես նաև եկեղեցական հայտնի գործիչ, Կ. Պոլսի հայոց պատրիարք (1887-1907 թթ.)՝ մոռանալով նշել, որ նա նաև եղել է մեծ մանկավարժ, բացել է մեծաթիվ դպրոցներ, երկար տարիներ դասավանդել է մի շարք դպրոցներում, այդ թվում՝ Արմաշի գյուղի վանքի դպրեվանքում, Մանասարյան վարժարանում, Գևորգյան ճեմարանում: Մ. Օրմանյանի

մասին եղել են ուսումնասիրություններ, հատկապես հոգևոր գործունեության մասին, իսկ մեզ հետաքրքրել է ավելի շատ նրա մանկավարժական գործունեությունը, նա՝ որպես ուսուցիչ և տեսուչ, դասախոս, դասագրքերի հեղինակ, դպրոցաշինության մեծ ջատագով: Հենց այս խնդիրն էլ մեր ուսումնասիրության առարկան է ու հետազոտության նորույթը:

Մաղաքիա Օրմանյանը, Կ.Պոլսի Շիշլիի Սուրբ Երրորդություն ազգային դպրոցում ստանալով իր սկզբնական կրթությունը, ուսումը շարունակել (1851թ.) է Հռոմի Անտոնյանց լուսավորչական վանքում, իսկ 1858 թվականից՝ Վատիկանի հոգևոր դպրոցում, որտեղ էլ ընդունել է կաթոլիկություն [2, էջ 599]: Այնուհետև ստանալով աստվածաբանության գծով մագիստրոսի աստիճան՝ 1865 թ. վերադարձել է Կ. Պոլիս: 1867թ. ստանձնել է Հռոմի Անտոնյանց վարժարանի տեսչի պաշտոնը, ծավալել մանկավարժական լայն գործունեություն, միաժամանակ (1868 թ.) ստացել է փիլիսոփայության, աստվածաբանություն, եկեղեցական իրավագիտության մագիստրոսի գիտական աստիճան՝ բազմակողմանիորեն հարստացնելով իր գիտելիքները, ձեռք բերելով նոր կարողություններ ու հմտություններ: Այնուհետև ընտրվել է Հռոմի աստվածաբանական ակադեմիայի անդամ:

Մ. Օրմանյանն այդ ընթացքում տիրապետում էր մի շարք լեզուների՝ իտալերեն, ֆրանսերեն, հունարեն, լատիներեն, արաբերեն, թուրքերեն: Եղել է իդեալիստական փիլիսոփայության հետևորդ:

Չղիմանալով Հռոմի կաթոլիկ հոգևորականների հետապնդումներին և հալածանքներին՝ Մ. Օրմանյանը 1870 թ. վերադարձել է Կ.Պոլիս: Այդ տարիներին լայն պայքար էր սկսվել Վատիկանի դեմ, և Մ. Օրմանյանը, հայ կաթոլիկ եկեղեցու 72 անդամների հետ հրաժարվելով կաթոլիկությունից, վերադարձել է հայ առաքելական եկեղեցու գիրկը, որպեսզի լիովին ծառայի իր ժողովրդին ու հայ եկեղեցուն, լծվի սովորողների կրթադաստիարակչական-լուսավորչական գործին: Կ. Պոլսում մանկավարժական աշխատանքի է անցել Շիշլիի Մ. Երրորդության ազգային դպրոցում, որտեղ ինքը սովորել է:

Երբ 1879 թ. օծվել է հայ առաքելական եկեղեցու ծայրագույն վարդապետ, այդ ժամանակից էլ սկսվել է նրա եկեղեցական ու մանկավարժական բուռն գործունեությունը:

Բացի օտար լեզուների խոր իմացությունից՝ Մ. Օրմանյանն առաջին հերթին փայլուն տիրապետում էր հայերենին, այդ են վկայում նրա դասախոսությունները, ճառերը, ելույթները, քարոզները: Նրա գրիչը բեղմնավոր էր ու ճոխ, այդ են հաստատում նրա արժեքավոր երկերը: Այդ են վկայում նաև նրա կենսագրության ու գործունեության մասին եղած հոդվածները, որոնց մենք կանդրադառնանք ավելի ուշ:

Մ. Օրմանյանի կյանքում ուշագրավ է այն փաստը, որ նա 1875 թ. այցելել է Բուսլիա և հանդիպում ունեցել Ջուզեպե Գարիբալդիի հետ, քննարկել նրա հետ հայ և իտալացի ժողովուրդների ազգային ազատագրական պայքարի խնդիրները: Այդ հանդիպումը մեծ ազդեցություն է գործել նրա հայրենասիրական ոգու ու ձգտումների վրա:

Կ.Պոլսում Մ. Օրմանյանն աջակցել և օգնել է հայոց պատրիարք Ն. Վարժապետյանին հայկական հարցի նախապատրաստման, օտարերկրյա ղեկավարներին, դեսպաններին ուղղված գրությունների պատրաստման գործում՝ կատարելով խորհրդատուի, բանագնացի պարտականությունները:

Ուշադրության է արժանի Մ. Օրմանյանի գործունեության մեջ այն հանգամանքը, որ 1880 թ. նա ձեռնադրվել է Բարձր Հայքի հոգևոր առաջնորդ (աթոռանիստը՝ Կարին):

1881 թ. Մ. Օրմանյանի շնորհիվ բացվել է Սանասարյան վարժարանը, որը ոչ միայն կրթության ու դաստիարակության, այլև ազատասիրական գաղափարների և տրամադրությունների կենտրոն էր:

Իր առաջադիմական, հայրենասիրական գաղափարներից մղված՝ նա կապ է հաստատում «Պաշտպան հայրենյաց» ազատագրական շարժման ղեկավարների հետ և գործուն օգնություն ու աջակցություն ցուցաբերում նրանց: Այդ տարիներին նա դասավանդում է նաև Կարինի մի շարք դպրոցներում, այդ թվում՝ նաև Սանասարյան վարժարանում՝ զինելով իր աշակերտներին ոչ միայն կրոնական հարուստ գիտելիքներով, այլև կարողություններով ու հմտություններով:

1887 թ. ազատասիրական գաղափարներով տոգորված՝ մեկնում է Էջմիածին՝ Գևորգյան ճեմարանում դասավանդելու աստվածաբանական առարկաներ, սակայն նրա ազատամիտ ոգին ու ճառերը ստիպում են Ռուսաստանի ներքին գործերի նախարարությանը նրան արտաքսել երկրից:

Մ. Օրմանյանը մանկավարժական բեղմնավոր գործունեություն է ծավալել իր իսկ ստեղծած Արմաշի վանքի դպրոցում՝ լինելով նաև վանքի դպրոցի տեսուչ, կարևորելով կրթության, ուսուցման ու դաստիարակության խնդիրները՝ օգտագործելով իր երկարուձիգ տարիների փորձը, գիտելիքներն ու հմտությունները, կիրառելով նոր արդյունավետ մեթոդներ ու ձևեր:

Արմաշի դպրոցը հիմնադրվել է 1889 թ. սեպտեմբերի 18-ին գյուղի Չարխափան Ս. Աստվածածին վանքում: Դպրեվանքում Կ. Պոլսի պատրիարքի՝ Խորեն Աշրքյանի հովանավորությամբ և Մաղաքիա Օրմանյանի վերատեսչությամբ սովորում էին 17-22 տարեկան պատանիներ: Անշուշտ, Արմաշի դպրոցի նպատակը ոչ միայն հոգևորականներ պատրաստելն էր, այլև ուսուցիչներ: 1889-1914 թթ. աշակերտների թիվը հասնում է 300-ի, կար նաև 36-հոգանոց որբերի դասարան:

Իր վանահայրության ժամանակ (1889-1896 թթ.) դպրոցը դարձավ հոգևոր բարձրագույն ուսումնական հաստատություն և տվեց շրջանավարտներ, որոնք մեծ դեր կատարեցին նոր դպրոցների բացման, աճող սերնդի կրթության և դաստիարակության գործում: Բացի կրոնական առարկաներից՝ այստեղ դասավանդում էին բնագիտական, փիլիսոփայական առարկաներ:

Տասներկու տարի անմնացորդ նվիրվածությամբ աշխատելով այդ դպրոցում, իր գիտելիքները տալով սաներին և դաստիարակելով նրանց՝ նա բարձրացնում էր նաև նրանց հայրենասիրական ոգին՝ մղելով պայքարի:

Արմաշի դպրոցում ուսման տևողությունը յոթ տարի էր, որի ընթացքում պատանիները ստանում էին խոր ու կայուն գիտելիքներ: Բացի դրանից՝ դպրոցի ծրագրերով նախատեսված էր նաև շերամապահություն, նպատակ կար կրթությունից բացի տալու նաև գյուղատնտեսական և արհեստագործական տեսական, գործնական գիտելիքներ ու հմտություններ:

Արմաշի դպրեվանքն ունեցել է մատենադարան՝ հարուստ գրականությամբ, ձեռագրերով, որից օգտվել են ոչ միայն հոգևոր հայրերը, ուսուցիչները, այլև դպրեվանքի աշակերտները, որոնք հետագայում մեծ դեր կատարեցին հայ հասարակության և մշակութային կյանքում: Այս գործում իր մեծ ներդրումն ունեցավ Մ. Օրմանյանը:

Արմաշի դպրեվանքի մատենադարանի գանձերի մասին են վկայում Ն. Թովմայանի «Ցուցակ ձեռագրաց Արմաշի վանքին» (Վենետիկ, 1967, թիվ 5) ուսումնասիրությունը:

1895-1896 թթ. դպրեվանքում տպագրվել է Կ. Պոլսի «Մասիս» կրոնական հանդեսը, որտեղ իր հոդվածներն է գետնդրել Մ. Օրմանյանը:

Դպրեվանքի կրթադաստիարակչական աշխատանքների յուրահատուկ հաշվետվությունն են եղել «Արմաշի դպրեվանքի 25-ամյա հոբելյանի առթիվ. 1889-1914 թթ.» (Կ. Պոլիս, 1914 թ.) և Մ. Օրմանյանի «Դպրեվանքի արդյունքը», Թեոդիկ, Ամենայն տաբեցույց, 9-րդ տարի (Կ. Պոլիս, 1915 թ., էջ 77-82) գրքերը:

Ոգևորված իր ազատասիրական գաղափարներով՝ Մ. Օրմանյանը 1887 թ. մեկնել է Էջմիածին՝ եպիսկոպոսական աստիճան ստանալու:

Գևորգյան ճեմարանի տեսուչ Ա. Նահապետյանը, Մ. Օրմանյանին ճանաչելով դեռևս Սանասարյան վարժարանից, ծանոթ լինելով նրա կրոնական պատրաստությանը և անձնային բարձր որակներին, հուշել է Մակար կաթողիկոսին վերջինիս հրավիրել ճեմարան՝ աստվածաբանական առարկաներ կարդալու համար:

Մաղաքիա Օրմանյանը թեև թեմի առաջնորդությունից հրաժարվելն անհնարին էր համարում, բայց ենթարկվելով կաթողիկոսի կոնդակին՝ տեղափոխվել է Էջմիածին:

Դիպուկ է նկատել նրա գործունեության մասին «Նվիրում կրթական գործին» աշխատության հեղինակ, անվանի մանկավարժ Մ. Գամաղեյանը. «Օրմանյանը աստվածաբանական գիտությունների դասավանդումը դրեց բարձր հիմքերի վրա: Վերացական կրոնագիտության փոխարեն սաների մեջ ներարկում էր ազգապահպան, ազգին նվիրաբերվելու հատկություններ» [1, էջ 163]:

Մ. Օրմանյանն ազգանվեր մեծ գործ կատարեց Գևորգյան ճեմարանում: «Նա ցույց էր տալիս պետականագուրկ ժողովորդի համար կուսակրոն հոգևորականի ազգաշինարար դերը: Մեր ժողովրդի պատմության էջերից վերցնում էր առաջադեմ հոգևորականների առանձին կերպարներ և համոզում, թե ինչպես կարելի է կրոնական սքեմի տակ անձնվիրաբար ծառայել ժողովրդին և հասարակությանը» [1, էջ 163-164]:

Գևորգյան ճեմարանն իր ստեղծման օրվանից մինչև 1887 թվականը՝ շուրջ 15 տարի, ոչ մի հոգևորական չէր տվել: Մակար կաթողիկոսին խիստ անհանգստացնում էր այդ խնդիրը. նա ճեմարանն անպտուղ էր համարում: Այդ մասին նշել է նաև Մ. Օրմանյանը. «Ճեմարանը յուր իսկական նպատակին չծառայեց, որ էր... ուսումնական և զարգացյալ հոգևորականներ պատրաստել, զի հին ժառանգավորած վարժարանը, որ ճեմարանի բացման առեւն արժանապես պահվեցավ, 1882-ին գոցվեցավ, բայց Գևորգի ժամանակ և ոչ մի շրջանավարտ կամ աշակերտ հոգևորական չհետևեցավ» [8, էջ 242]:

Գևորգյան ճեմարանում սաների վրա մեծ էր Մ. Օրմանյանի ազդեցությունը, արդյունքում հոգևորական կոչում ստացան Կարապետ Տեր-Մկրտչյանը, Գարեգին Հովսեփյանը, Արշակ Նահապետյանը, Գևորգ Չորեքչյանն ու Կոմիտասը: Մակայն Մ. Օրմանյանը չարժանացավ իր աշակերտների հոգևոր օժվելու արարողության պատվին, որովհետև նրան հեռացրին ճեմարանից:

Ուշագրավ է Կարապետ Տեր-Մկրտչյանի խոսքն իր ուսուցչին. «Մենք մեծ պատրաստակամություն զգացինք այդպես վարվելու և մի քանի շաբաթ շարունակ գտնվում էինք ոգևորության մի այնպիսի շամանդաղի մեջ, որին մատչելի չէ ոչ մի հաշվով, ոչ մի կողմնակի մտածում: Հարկավ մեզ հետ ոգևորված էին և շատ ուրախացան մեր տեսուչը (Ա. Նահապետյանը), մեր ուսուցիչները և երջանկահիշատակ Հայրապետը» [5, էջ 7-8]:

Ե. Տեր-Մինասյանը գրում է. «Ամեն երեկո Օրմանյան սրբազանի շուրջը բոլորված ծրագրեր էինք կազմում ապագայի համար, թե ինչպես պետք է շարունակվեն եկեղեցա-

կան և հայագիտական հրահանգություններ և ուսումնասիրություններ, ինչպես պետք է մի նոր միաբանության սկիզբ դնենք» [5, էջ 7-8]:

Գևորգյան ճեմարանում Օրմանյանի իրականացրած գործունեության մասին վկայում է նաև Մ. Գամաղելյանը. «Ճեմարանում հոգևոր առարկաների դասավանդման որակը լավացնելու համար Մայր Աթոռը և վարչությունը մտահոգված էին մի բանիմաց աստվածաբանության դասախոս ունենալու մասին» [1, էջ 76]:

Այնուհետև ավելացնում է. «1887 թ. Օրմանյանը ճեմարանում արդեն դասախոս էր: Նա կրոնական առարկաները ամբողջացնելու համար լսարաններում դասավանդում էր աստվածաբանություն (բնական, տեսական և բարոյական), բեմասացություն և սուրբ գրոց բացատրություն: Օրմանյանը հանդես է բերում մանկավարժական հմտություն՝ դրան միացնելով քարոզչական իր վարպետությունը, գրավում էր ուսանողների համակրանքը և դառնում նրանց սիրելին» [1, էջ 76]:

Գևորգյան ճեմարանում Մ. Օրմանյանի օրոք ծաղկում ապրեցին հայագիտությունն ու մանկավարժությունը: Դրանք, կարծես, կազմեցին ճեմարանի երկու հիմնական ուղղություններն ու առաջ տարան նրա զարգացումը, կրթադաստիարակչական աշխատանքների որակը:

Մ. Օրմանյանի դասախոսությունները, ճառերը, քարոզները, մեր կարծիքով, ավելի շատ կրթադաստիարակչական բնույթ և նշանակություն ունեին, նպաստում էին սաների հայրենասիրական ոգին բարձրացնելուն ու նրանց պայքարի մղելուն: Դրանք առանձին գրքով լույս տեսան նրա կենդանության օրոք և ծառայեցին որպես դասագրքեր ուսանողության և հոգևորականների համար:

Անդրադառնալով Մ. Օրմանյանի մանկավարժական գործունեությանն ու հայացքների՝ նշենք, որ նա կարևորում է ուսուցման և դաստիարակության մի շարք սկզբունքներ (մատչելիության, գիտականության, գիտակցականության և այլն), մեթոդներ (դիտումը, զրույցը, դասախոսությունը, հարցուպատասխանը և այլն), միջոցներ ու ձևեր, որոնք ավելի արդյունավետ էին դարձնում ուսուցումն ու դաստիարակությունը՝ մեծ հետաքրքրություն առաջացնելով սովորողների մեջ դեպի ուսումնասիրվող առարկաները և սեր ու հարգանք դեպի ուսուցիչները:

Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանի մանկավարժական աշխատանքը մեկ տարվա պատմություն ունեցավ Գևորգյան ճեմարանում, որովհետև ցարական կառավարության և ներքին գործոց նախարարության ուշադրությունը գրավել էին նրա ազատասիրական ճառերը, ելույթներն ու դասախոսությունները, ուստի Մ. Օրմանյանին հեռացրին ճեմարանից և արտաքսեցին Հայաստանից:

Իհարկե, նրա ցանած «սերմերը», ստեղծած ավանդույթները իրենից հետո երկար ժամանակ դեռ պահպանվում էին Գևորգյան ճեմարանում:

Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանը, ընտրվելով Կ. Պոլսի հայոց պատրիարք (1896-1908 թթ.), այն էլ բռնապետ, արյունաբեռն Աբդուլ Համիդ 2-րդի օրոք, զգուշավոր և չափավոր պահպանողական քաղաքականություն էր վարում՝ ելնելով հայ ժողովրդի շահերից, որը հարուցում էր հայ մտավորականության, քաղաքական կուսակցությունների դեկավարների դժգոհությունը, որոնք պահանջում էին Օրմանյանի հրաժարականը:

1906 թ. հայոց Ազգային սահմանադրության վերաքննման, փաստացի արգելման հրամանի առիթով, որն արձակել է Աբդուլ Համիդ 2-րդը, Օրմանյանը տվել է իր հրաժարականը, որը չի ընդունվել: 1908 թ. հուլիսի 16-ին կազմակերպված ցույցերի մասնա-

կիցները խուժել են պատրիարքարան և Մ. Օրմանյանին վտարել այնտեղից: Ուշագրավ է այն փաստը, որ Ազգային ժողովում հաստատվել է նրա անմեղությունը, և նա արդարացվել է:

Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանը 1914 թ. հաստատվել է Երուսաղեմի Մ. Հակոբ վանքում և իրեն նվիրել գիտական գործունեությանը: Հրատարակել է նաև հրապարակախոսական, դավանաբանական գիտական ուսումնասիրություններ և հոդվածներ «Մալիս» ու «Արարատ» ամսագրերում, որոնք մեծ դեր են ունեցել ինչպես իրենց ժամանակին, նաև այսօր՝ կրթելով ու դաստիարակելով բազմաթիվ հայ սերունդներ:

Մ. Օրմանյանի գրիչն այդ տարիներին բեղուն էր և արգասավոր: Իրար հաջորդում և լույս են տեսնում մի շարք գրքեր: Իսկ մինչ այդ հրատարակվել էին տարբեր լեզուներով գրքույկներ, ինչպես «Հայ արևելյան կաթողիկայք» (1870 թ. իտալ.), «Ռեվերսոբուս կամ Հայք և պապություն» (1972 թ., իտալ.), «Արևելյան կաթողիկաց կրոնական ազատությունը և քաղաքական իրավունքները» (1872 թ. ֆրանս.), «Վատիկան և Հայք» (1873 թ., ֆրանս.), որոնք հետագայում Հռոմի պապի հատուկ կոնդակով արգելվել են:

Իհարկե, Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանի ամենանշանավոր երկը նրա «Ազգապատումն» է՝ երեք հատորով, որը տպագրվել է 1912 թվականից մինչև 1927 թվականները: Այդ երկը շատ լայն ընդգրկում ունի և խոր բովանդակություն: Այն մեծ դեր ունի ոչ միայն հայ եկեղեցու պատմության, այլև հայ ժողովրդի քաղաքական պատմության, մշակույթի, կրթության, դպրոցի, դաստիարակության խնդիրների բացահայտման մեջ: Այդ երկի խոր և համակողմանի ուսումնասիրությանը դեռ հատուկ կանդրադառնանք մեր հետագա գիտական գործունեության ընթացքում:

Բարձր գնահատականի է արժանի և արժեքավոր երկ է նաև «Խոհք և խոսք» (1929 թ.) աշխատությունը, որը ևս կարիք ունի համակողմանի և խոր ուսումնասիրության: Իհարկե, ուզում ենք ընդգծել նաև Մ. Օրմանյանի «Համապատում» (Կ. Պոլիս, 1911թ.), «Հայոց եկեղեցին և իր պատմությունը» (Անթիլիաս, 1957 թ.), «Ծիսական բառարան» (Անթիլիաս, 1957 թ.) աշխատությունների դերը հայոց եկեղեցու պատմության, տոների, ավանդույթների և ծիսակատարությունների իրականացման մեջ, որոնք խոր և կայուն գիտելիքների աղբյուր կարող են ծառայել հատկապես հայ եկեղեցու պատմություն ուսումնասիրողների համար:

Պետք է նշել, որ մինչև այսօր չի գերազանցվել Մ. Օրմանյանի «Հայ եկեղեցին և իր պատմությունը» աշխատությունը, որը դավանաբանական եկեղեցու վարդապետական ազգային նկարագիրն է:

Գիրքն առաջին հերթին հայոց պատմության դպրոցական դասագրքի արժեք է ունեցել. «Քանզի մեր ազգի եւ եկեղեցու պատմութիւնը միշտ մէկ է եւ ուսուցանուել է միասնաբար՝ մի դասընթացի ձեւով» [10, էջ 270]:

Այս գիրքը բարձր է գնահատել նաև Գևորգ Տեր-Վարդանյանը՝ գրելով, որ Մ. Օրմանյանի գիրքը, բացի ուսումնականից, ունի նաև հասարակական-քաղաքական այժմեականություն:

Մ. Օրմանյանի մանկավարժական հայացքները դրսևորվում են հատկապես «Հագարապատում» եռահատոր աշխատության մեջ, որտեղ հեղինակը ավելի շատ խոսում է հայ դպրոցների պատմության, դրանց ստեղծման, անցած ուղու, կրթության, ուսուցման և դաստիարակության, քան աստվածաբանության քարոզչության մասին, թեև դրանցում առկա են կրթական ու դաստիարակչական նպատակներ ու խնդիրներ:

Ընդգծելով Էջմիածնի դպրոցի պատմության մասին՝ Մ. Օրմանյանը գրում է. «Այդ դպրոցներուն աշակերտները եղան վերձանող և թարգմանիչ պաշտոնյաներ և զարգացման ռահվիրաներ, որոնք ճամփա բացին հայերեն դպրոցներուն սկզբնավորման: Այս խումբեն ելան նույնիսկ Ներսեսի զավակը և ձեռնասուն Մեսրոպը, հայ գիրին գրիչները և հայ դպրության նախահայրերը» [8, էջ721]: Այս գրքում Մ. Օրմանյանը, խոսելով ուսուցման մասին, նշում է, որ դպրոցներում աշակերտներին պետք է տալ ոչ միայն տեսական գիտելիքներ, այլ ավելի շատ ձևավորել գործնական կարողություններ ու հմտություններ: Ուսուցման մեջ բարձր որակի հասնելու համար կարևորել է նոր մեթոդների և ձևերի դերը՝ ընդգծելով նաև այն փաստը, որ բոլոր երեխաները, անկախ ծագումից ու ֆինանսական հնարավորություններից, պետք է պարտադիր կրթություն ստանան: Հենց դրա համար էլ բացել է մեծաթիվ դպրոցներ ու որբանոցներ, ինչպես, օրինակ, Գալֆայան որբանոցը:

Օրմանյանի մանկավարժական հայացքների մեջ կարևոր տեղ է գրավում նրա դաստիարակության համակարգը, որում ընդգծվում է սանի անձի համակողմանի և ներդաշնակ զարգացումը՝ կարևորելով հատկապես ընտանեկան դաստիարակությունն ու ծնողների դերը, հատկապես մոր դերը: Այդ համակարգում առանձնահատուկ տեղ է հատկացվել բարոյական դաստիարակությանը: Կարևորել է նաև աշխատանքային դաստիարակությունը (Արմաշ, Սանասարյան վարժարան)՝ ստեղծելով արհեստանոցներ, շերամատներ, որտեղ իրենց գործունեությունն են ծավալել աշակերտները: Կարևորել է սաների ֆիզիկական, գեղագիտական դաստիարակության դերը անձի համակողմանի զարգացման գործում:

Նրա մանկավարժական հայացքներում կարևորվել է դասագրքերի դերը, ինքը ևս ստեղծել է մի շարք դասագրքեր և գրել մեթոդական հոդվածներ՝ ընդգծելով ուսուցչի դերը, նրա անձնային որակները, վարպետությունը, տակտն ու հեղինակությունը: Իր օրինակն ուղեցույց է եղել և՛ ուսուցիչների, և՛ սաների համար: Նրա այդ գաղափարներն այսօր ևս արդիական են և ունեն մեծ հնչեղություն:

Ամփոփելով կարող ենք ասել, որ Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանն իր գիտակցական կյանքի նորամուտը սկսեց ուսուցչությամբ և ավարտեց ուսուցչությամբ՝ գալիք սերունդներին հղելով իր կյանքի դասերը, որոնք ուղեցույց կլինեն նրանց համար իրենց հետագա գործունեության մեջ:

Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանն իր մահկանացուն կնքել է 1918 թ. դեկտեմբերի 6-ին (23) Կ.Պոլսում 77 տարեկան հասակում:

Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանը մանկավարժ էր Աստծո կամոք և ըստ կոչման: Կան մարդիկ, որ աշխարհ են գալիս հատուկ առաքելությամբ: Նրանցից մեկն էլ հենց Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանն էր: Նրան մեզանից բաժանում է 180 տարի, սակայն մինչև այսօր էլ նրա գաղափարները խիստ արդիական են և մեծ հնչեղություն ունեն, կարող են շատ սերունդների կրթել ու դաստիարակել, նախանշել ուղիներ և ճանապարհ հարթել նրանց հետագա գործունեության համար:

Եզրակացություններ

1. Խոր ուսումնասիրության կարիք ունեն Մ. Օրմանյանի այն գրքերը, որոնք գործածվել են հայկական դպրոցներում որպես դպրոցական դասագրքեր:

2. Նորովի ուսումնասիրության առարկա կարող են լինել Մ. Օրմանյանի գրական ժառանգությունը, հրապարակախոսությունը և եկեղեցական գործունեությունը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Գամաղելյան Մ. Գ., Նվիրում կրթական գործին, Երևան, 1986:
2. ՀՍՀ, հ.12, Երևան, 1986:
3. Պոզապալյան Հ., Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանի համառոտ կենսագրությունը, «Էջմիածին» ամսագիր, 1961, թիվ 5:
4. Սիրունի Հ., Օրմանյանը և իր ժամանակը, «Էջմիածին» ամսագիր, 1961, թիվ 5-9, 11-12, 1962, թիվ 1-3:
5. Տեր-Մինասյան Ե., Կարապետ եպ. Տեր-Մկրտչյան, Մոսկվա, 1911:
6. Օրմանյան Մ., Հայրենապատում, Կ. Պոլիս, 1911:
7. Օրմանյան Մ., Համապատում, Կ. Պոլիս, 1911:
8. Օրմանյան Մ., Ազգապատում, Կ. Պոլիս, Երուսաղեմ, 1912-1927:
9. Օրմանյան Մ. Խոհք և խոսք, Երուսաղեմ, 1929:
10. Օրմանյան Մ., Հայոց եկեղեցին և իր պատմությունը, Անթիլիաս, 1952:
11. Օրմանյան Մ., Ծիսական բառարան, Անթիլիաս, 1957:
12. Օրմանյան Մ., Աթոռ Հայաստանյաց, Էջմիածին, 1972:

Получено: 03.10.2023

Received: 03.10.2023

Рассмотрено: 24.10.2023

Reviewed: 24.10.2023

Принято: 30.10.2023

Accepted: 30.10.2023

Journal "Education in the 21st Century", Vol1-10/2/, 2023

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Comercial 4.0 International License